

СЛАВЯНА-БАЛТЫЙСКІЯ СІНТАКСІЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ

Балта-славянскія моўныя адносіны на працягу доўгага часу прыцягваюць пільную ўвагу даследчыкаў. У прыватнасці, літоўскі даследчык С. Каралюнас у працы «Некаторыя пытанні адносін балтыйскіх і славянскіх моў»¹ падрабязна аналізуе тэорыі і гіпотэзы больш за 70 даследчыкаў, матэрыялы дыскусіі 1908–1912 гг. пра старажытныя балта-славянскія моўныя адносіны, а таксама матэрыялы IV і V з'ездаў славістаў. Немагчыма не пагадзіцца з думкай С. Каралюнаса, што балта-славянскія моўныя кантакты вывучаны тым не менш недастаткова, што глыбіня іх вывучэння залежыць ад глыбіні вывучэння балта-інда-іранскіх, славяна-інда-іранскіх, балта-германскіх, славяна-германскіх і іншых моўных кантактаў.

І ў сучасны момант аналіз лінгвістычнага матэрыялу не супярэчыць высновам аб цеснай сувязі балтыйскіх і славянскіх моў, але гэтая сувязь тлумачыцца даследчыкамі па-рознаму. Найбольш распаўсюджанай думкай і зараз з'яўляецца тая, што раней існавала адзіная балта-славянская мова – продак балтыйскіх і славянскіх моў; другія даследчыкі тлумачаць гэтую сувязь прыналежнасцю старажытных балтыйскіх і славянскіх дыялектаў да адной і той жа індаеўрапейскай групы, якія перажылі затым шэраг агульных працэсаў; частка даследчыкаў тлумачыць гэтую сувязь агульнай тэрыторыяй, на якой адносна позна сутыкнуліся балтыйскія і славянскія мовы, у выніку чаго яны не пазбеглі канвергенцыі, – такім чынам многія агульныя элементы якраз і з'яўляюцца вынікам гэтых працэсаў; нарэшце асобныя даследчыкі лічаць, што славянскія мовы адносна позна вылучыліся з балтыйскіх на паўдзённай перыферыі балтыйскага арэалу і такім чынам балтыйскія мовы з'яўляюцца як бы продкамі славянскіх.

Прынята лічыць, што «внутри группы древних индоевропейских диалектов балтийские языки тяготеют к ее восточной части, языкам «сатем». Вместе с тем они участвуют в ряде инноваций, характерных для так называемых центрально-европейских языков. Поэтому целесообразно говорить о промежуточном (переходном) статусе балтийских языков в континууме индоевропейских диалектов»². Даследчыкі прыйшлі да высноў, што на асобных тэрыторыях балтыйскія мовы славянізаваліся (К. Буга ў выніку аналізу лінгвістычнага матэрыялу адзначаў, што пачатак гэтага працэсу можна аднесці да VII ст.). Асобныя балтыйскія мовы наогул перасталі існаваць у сувязі з тым, што цалкам увайшлі ў склад субстрату польскай і ўсходнеславянскіх моў.

Я. Карскі знаходзіў у беларускай мове апрача лексічных запазычанняў і марфалагічныя балтызмы³. К. Буга зрабіў аналіз слоў, якія ўвайшлі ў беларускую мову з літоўскай⁴. У сярэдзіне 30-х гадоў у італьянскім часопісе «Studi Baltici» (№ 5. 1935–36) з'явіўся артыкул латышкага даследчыка Э. Блессэ, які дапоўніў матэрыялы Я. Карскага і звярнуў увагу на латышскія запазычанні. А. Станкевіч прывёў 102 лексем у артыкуле «З літуанізмаў у беларускай мове» (Калоссе. Вільня, 1938–39). Літуанізмы ў старажытнабеларускіх помніках аналізаваў літоўскі даследчык К. Яблонскіс (Каўнас, 1941), а таксама П. Крапівін, які прааналізаваў літоўскія запазычанні ў беларускай лексіцы XIV–XVI стст. Значным укладам у вывучэнне балтызмаў у беларускай мове на лексічным узроўні з'явіліся артыкулы беларускага даследчыка А. Вяржбоўскага⁵, а таксама працы польскіх даследчыкаў Т. Зданцэвіча і Э. Смулковай⁶. Лексіка была даследавана таксама Ю. Лаўчутэ, якая склала слоўнік балтызмаў у славянскіх мовах⁷. А. Непакупны і А. Чарапанав⁸ разгледзелі балтызмы ў гаворках Палесся. Вялікую колькасць лексічных балтызмаў у беларускай мове прывёў Я. Станкевіч, што, на яго думку, пацвярджае наяўнасць балтскага субстрату ў беларускай мове⁹. Да гэтай праблемы ў сваіх працах заўсёды звяртаўся В. Чакмонас.

Такім чынам, вывучэнне лексічных балтызмаў у беларускай мове мае даволі доўгую гісторыю. Менавіта таму ў 1969 г. Беларуская акадэмія навук падрыхтавала невялікі зборнік¹⁰, у якім выказаліся па гэтай праблеме вучоныя Беларусі, Расіі, Латвіі і Літвы. У той жа час выйшла

з друку даследаванне М. Бірылы і А. Ванагаса аб літуанізмах у беларускай анамастыцы¹¹. Значна менш былі даследаваны іншыя моўныя ўзроўні. Польшкі вучоны Ян Развадоўскі выявіў фанетычныя балтызмы ў беларускай мове. Ю. Шэрэх выказаў думку аб тым, што аканне з'яўляецца вынікам уздзеяння балтскага моўнага субстрату на частку славян¹².

У канцы 60-х гадоў на старонках часопіса «Советская этнография» адбылася дыскусія па праблеме балтскага субстрату ў этнагенезе беларусаў, якую распачаў В. В. Сядоў¹³. Ён адзначыў, што ўпершыню ў пытаннях фарміравання і генезісу беларусаў спрабаваў разабрацца Я. Карскі, які адносіў утварэнне беларускай этнічнай супольнасці да XIII – XIV стст. На яго думку, беларуская народнасць склалася ў выніку аб'яднання некаторых усходнеславянскіх плямёнаў – дрыгавічоў, радзімічаў, крывічоў, палачан, а таксама часткі неславянскіх – ятвягаў і галядзі. Канчатковае аб'яднанне ў адзіную народнасць, лічыў Я. Карскі, абумоўлена ўваходам беларускіх тэрыторый у склад Вялікага княства Літоўскага. В. В. Сядоў лічыць, што «включение западнорусских земель в состав Литовского государства и признание белорусского языка в качестве официального языка этого государства оказали, бесспорно, какое-то влияние на выделение днепро-двинско-неманского славянства в отдельную этнографическую единицу. Однако политическое и экономическое обособление западнорусских земель не было первопричиной белорусского языка и народности». Сядоў выказвае думку, што «предпосылки сложения отдельной восточнославянской единицы – белорусов – нужно, видимо, искать глубже и прежде всего в этнической истории Верхнего Поднепровья и Белоруссии». Ён сцвярджае, што «в формировании белорусов бесспорная роль принадлежит балтскому этническому субстрату». «Антропология вслед за археологией дает основание считать, что славянское население Верхнего Поднепровья и территории Белоруссии сложилось в значительной степени за счет ассимиляции местных балтов». Лінгвістычныя дадзеныя, на думку В. В. Сядова, «позволяют говорить о влиянии балтского субстрата на формирование белорусской этнолингвистической общности»¹⁴. У сувязі з выказаным Сядоў лічыць, што славянізацыя балцкага насельніцтва, «где позднее распространялась белорусская речь», працягвалася ад VII – VIII да XIII ст. Славяне і балты, лічыць аўтар, жылі паміж сабою мірна, што ў апошні час знаходзіць усё большае прызнанне і ў беларускай гістарычнай навуцы (М. Ермаловіч, Ю. Штыхаў і інш.). У канцы XIX ст. аналагічную думку выказаў П. Галубоўскі¹⁵. П. Трацякоў прыняў удзел у дыскусіі і сцвярджаў, што балцкі субстрат на ўсходнеславянскай тэрыторыі больш пашыраны і не з'яўляецца толькі беларускай прыкметай.

Праблема этнагенезу беларусаў у сувязі з праблемай балта-славянскіх кантактаў стала адной з найбольш дыскусійных. Намечаная на снежань 1973 г. у Мінску канферэнцыя не адбылася; на яе было прадстаўлена 82 рэфераты па гісторыі, археалогіі, антрапалогіі, этнаграфіі і мовазнаўству, аб чым сведчаць апублікаваныя тэзісы¹⁶. У Беларусі рэзка зніжаецца колькасць публікацый на гэтую тэму. Па-ранейшаму многа прац па праблеме балта-беларускіх кантактаў выходзіла ў Інстытуце славяназнаўства і балканістыкі АН СССР¹⁷, дзе друкавалі свае артыкулы і беларускія даследчыкі¹⁸. Такім чынам, праблема даследавалася і пасля 1973 г. У яе развіццё ўнеслі свой уклад беларускія мовазнаўцы В. Мартынаў, А. Станкевіч, Ф. Клімчук, Г. Арашонкава, Ю. Мацкевіч, Я. Рамановіч, А. Чабырук, І. Яшкін, М. Шлык і інш.¹⁹. Часцей за ўсё яны працавалі разам з літоўскімі даследчыкамі А. Ванагасам, А. Відугірысам, Э. Грынавецкене і інш. Беларускія лінгвісты прымалі ўдзел у Міжнародных з'ездах балтыстаў, якія праходзілі ў Вільнюсе ў 1985, 1991 гг.

Ёсць пэўная традыцыя сўадносіць беларусаў перш за ўсё з крывічамі. Ю. Штыхаў адзначае: «Крывічы – палачане ці полацкія крывічы – насельніцтва, якое адыграла вельмі значную ролю ў старажытнай гісторыі Беларусі ды паклала пачатак нацыі, якая цяпер называецца беларускай»; «Працэс фарміравання крывічоў – вынік асіміляцыі прышлымі, відаць з поўдня славянамі мясцовых балцкіх і заходне-фінскіх плямёнаў, паступова славянізаваных»; «балцкія элементы ў культуры доўгіх курганоў паўночнай Беларусі, як і на Смаленшчыне займаюць значнае месца».

Фарміраваўшаяся ў працэсе зьмяшэння славян з мясцовымі балтамі новая этнічная супольнасць была славянамоўнай». «У выніку славянабалцкага сінтэзу на тэрыторыі Беларусі, акрамя крывічоў – палачан, узніклі этнічныя супольнасці дрыгавічоў і радзімічаў, гаворкі якіх былі, відаць, блізкімі да дыялекту смаленска-полацкіх крывічоў. Названыя роднасныя ўсходнеславянскія прабеларускія этнічныя ўтварэнні паступова ў XII – XIII стст. уцягваліся ў працэс фарміравання беларускай народнасці. У другой палавіне XIII – пачатку XIV стст. насельніцтва Беларусі, асабліва прадстаўнікі вышэйшага правачага слою, прыняло актыўны ўдзел у стварэнні Вялікага княства Літоўскага, у складзе якога ў наступныя стагоддзі завяршылася яе фарміраванне», – піша Ю. Штыхаў. Як бачым, погляд Ю. Штыхава ў асноўным супадае з высновамі В. В. Сядова, П. В. Галубоўскага, мовазнаўцаў Я. Карскага, А. Сабалеўскага, а таксама таленавітых беларускіх даследчыкаў А. Ляўданскага, С. Дубінскага і А. Каваленкі. Як адзначае Ю. Штыхаў, А. Ляўданскі, «вывучаючы курганныя старажытнасці смаленскіх і полацкіх крывічоў, разглядаў іх як адно цэлае і лічыў, што важнейшыя культурна-этнічныя прыкметы гэтага насельніцтва ў значнай ступені абумоўленыя славянізацыяй балтаў, продкаў сучасных літувісаў і латышоў. Думкі, выказаныя А. Ляўданскім у шэрагу выпадкаў паміж радкамі кароткіх прац 60 гадоў таму назад... цяпер, у выніку новых шырокіх даследаванняў, бліскуча пацверджаныя»²⁰.

Да пытання этнагенезу беларусаў звярнуўся кракаўскі вучоны Л. Беднарчук. На яго думку, заслгоўваюць увагі наступныя праблемы: 1) характар балцкай анамастыкі Беларусі; 2) літоўскія запазычанні ў беларускай мове і яе гаворках; 3) латышка-беларускія моўныя кантакты; 4) роля заходнебалтыйскіх элементаў; 5) генезіс балтызмаў Палесся; 6) балтыйская гідранімія Верхняга Падняпроўя. Л. Беднарчук лічыць, што «усходнеславянскае паходжанне і пераходная паміж украінскай і рускай пазіцыя паказвае статус беларускай мовы сярод славянскіх моў, але не вырашае праблемы этнагенезу беларусаў, таму што яе немагчыма растлумачыць без уліку першасных этна-моўна-культурных адносін на тэрыторыях рассялення беларусаў. Апошняе дэтэрмінуецца ў вялікай ступені геаграфічным становішчам Беларусі, якая не мае ні натуральных межаў, ні выразна акрэсленага цэнтра»²¹. Аўтар лічыць, што тры тэрыторыі – Паазер'е, Палессе, Падняпроўе – як бы прыцягваюцца да суседніх і ў рэшце рэшт найважнейшыя антрапагеаграфічныя і моўныя межы не аб'ядноўваюць тэрыторыю Беларусі, а як бы робяць з яе кангламерат пераходных моўных зон.

Падобны погляд на беларускую мову ўжо быў выказаны ў 1904 г. А. І. Сабалеўскім, які звярнуў увагу на выключную своеасаблівасць беларускіх гаворак, якія ў большасці з'яўляюцца пераходнымі і якім ідэальна адпавядае тэорыя хваль, чым і тлумачыцца вялікая цікавасць да іх лінгвістаў²².

Л. Беднарчук аддае перавагу гіпотэзе, што на тэрыторыі сучаснай Беларусі выразна відаць розніца паміж заходнебалтыйскімі плямёнамі (паўднёвы захад), усходнебалтыйскімі (паўночнае Паазер'е) і дняпроўскімі балтамі (паўднёвы ўсход). Тэрыторыі ўсходніх балтаў засялілі крывічы, заходніх балтаў – дрыгавічы, дняпроўскіх балтаў – радзімічы. Дзяленне на Русь Белую, Русь Чорную, паўночна-усходнія і паўднёва-заходнія дыялекты адлюстроўвае розніцу паміж усходне- і заходнебалтыйскімі плямёнамі. Прычынай асіміляцыі балтаў была не толькі колькасная перавага славян, але і культурныя прыярытэты, а пасля XI ст. яшчэ і палітычныя і рэлігійныя²³. На думку сучасных гісторыкаў, Вялікае княства Літоўскае было ўтворана на пачатку XIII ст. добраахвотна на тэрыторыі сучаснай Беларусі (сталіца – г. Навагрудак), беларуская мова была дзяржаўнай мовай ВКЛ да XVII ст., пасля чаго гэтую ролю пачала выконваць польская мова.

Л. Беднарчук ставіць пытанне, якім чынам, нягледзячы на адсутнасць інтэгрыруючага цэнтра і натуральных межаў, склалася беларуская народнасць і беларуская мова. Адказ яго ў асноўным супадае з ужо прынятым, традыцыйным пунктам погляду ў лінгвістыцы, гісторыі і іншых навукх. Асноўную ролю адыграла прыналежнасць да Вялікага княства Літоўскага, палітычныя межы якога амаль супадаюць з этнаг-

рафічнай Беларуссю²⁴. На думку Л. Беднарчука, аб гэтым сведчыць і старажытная назва Беларусі – Літоўская Русь, а таксама этнонім беларусаў – літвіны, літвякі, літоўцы. У складзе ВКЛ сутыкнуліся і сталі блізкімі ўсходнеславянскія этнадыалекты, з якіх склалася беларуская мова, з літоўскай (літувіскай) і польскай мовамі. Вынікам гэтага, на думку аўтара, з'явілася і ўзнікненне дзекання і цэкання – галоўнай інавацыі беларускай мовы, якая ўласціва і літоўскім гаворкам (Дзукія). Падводзячы вынікі, Л. Беднарчук выказвае думку, якая ў асноўным супадае з падыходам Я. Карскага, Х. Станга²⁵. Усе яны лічаць, што ў Вялікім княстве Літоўскім беларуская мова набыла статус самастойнай, дзяржаўнай, а не сфарміравалася як пераходная зона рускіх гаворак²⁶.

Аўтары, якія займаліся пытаннямі ўдзелу балтаў у этнагенезе беларусаў, не звярталіся да сінтаксічнага матэрыялу, хаця былі ўжо на працоўкі ў плане параўнання славянскіх і балтыйскіх сінтаксічных канструкцый. Мы маем на ўвазе працы такіх вучоных, як А. А. Патабня, В. І. Баркоўскі, Ц. П. Ломцеў, Б. А. Ларын, Ю. С. Сцяпанаў, В. І. Трубінскі, А. П. Непакупны, Я. Баўэр, П. Трост, Я. Эндзелін, В. Амбразас, А. Дратвінас і інш. На шырокім славянскім і неславянскім фоне разглядае літоўскія сінтаксічныя канструкцыі амерыканскі даследчык В. Р. Шмолсціг²⁷. Вучоныя выявілі шмат агульных рыс у сінтаксічных сістэмах славянскіх і балтыйскіх моў, улічваючы іх адметныя асаблівасці.

І тым не менш і зараз не заўсёды можна адназначна адказаць на пытанне, што адносіць да сінтаксічных балтызмаў. На балтыйскай тэрыторыі, у сваю чаргу, даследчыкі фіксуюць «славізмы» (Я. Эндзелін, А. Рэжэна), што сведчыць аб узаемапранікненні моўных элементаў на сінтаксічным узроўні. Славянскія канструкцыі, якія тыпалагічна супадаюць з балтыйскімі, не заўсёды можна з упэўненасцю аднесці да балтызмаў, што навяло на думку аўтара гэтых радкоў вылучыць некалькі тыпаў так званых балтызмаў. Сярод іх сустракаюцца вельмі старажытныя канструкцыі, якія ў якасці рэліктавых выступаюць як на балтыйскіх, так і на славянскіх тэрыторыях, але на балтыйскіх яны маюць шырокія кампактныя арэалы, на якіх адсутнічаюць паралельныя канструкцыі. Часцей за ўсё яны з'яўляюцца і прыналежнасцю літаратурных балтыйскіх моў. Такія канструкцыі мелі на балтыйскіх і славянскіх тэрыторыях розны лёс, пагэтаму яны могуць не супадаць у поўнай меры ні семантычна, ні фармальна. Лічыць іх балтызмамі магчыма толькі ўмоўна. Арэал распаўсюджвання такіх канструкцый можа выходзіць за межы балтыйскай і славянскай моўнай зоны, гэта і вядзе да процілеглага тлумачэння іх паходжання і лёсу. Сінтаксічная частка Лінгвістычнага атласу Еўропы (ALE) дапамагае ў адказе на асобныя пытанні, але канчаткова адказаць можна толькі пасля картаграфавання ўсіх гэтых канструкцый і аналізу іх арэалаў.

На нашу думку, неабходна разгледзець арэал распаўсюджвання канструкцый ісці *вады* (*малака*, *сена* і г. д.), *гаворана* (*пісана* і г. д.), *што...*, канструкцыі з назоўнікам у назоўным склоне ў функцыі аб'екта, у тым ліку і са словамі *нада*, *жалка* (*жал*). Аб гэтых канструкцыях ужо даволі многа напісана. Канструкцыю тыпу *гаворана, што...* Т. Лер-Сплавінскі, В. Дарашэўскі, А. Дорас адносілі да паланізмаў. Але яны не разглядалі балцкія канструкцыі. Працы В. Амбразаса сведчаць аб тым, што ў літоўскай мове канструкцыі тыпу *kalbeta, kad...* не менш прадуктыўныя, чым у польскай. Семантыка канструкцый (неазначальна-асабовыя адносіны) і яе структура супадаюць поўнасцю, не супадае толькі суфікс *-н-* ці *-т-*, які маніфестуе марфалагічную форму дзеяслова.

У лінгвістычнай літаратуры неаднаразова звярталася ўвага на існаванне балта-славянскіх інавацый шырокага і вузкага распаўсюджвання. Нельга не згадзіцца з думкай Э. А. Макаева, што даследчык, які імкнецца вырашыць пытанне, што з'яўляецца інавацыяй, а што архаізмам у тым ці іншым арэале, трапляе ў заганае кола²⁸. І тым не менш даследаванні гісторыкаў мовы, з якіх можна зрабіць высновы, што частка сінтаксічных канструкцый, у параўнанні з іншымі, пачала функцыяніраваць пазней, даюць падставу адносіць апошнія да інавацый.

Балта-славянскімі інавацыямі шырокага распаўсюджання можна лічыць канструкцыю *благодарыць* калі*, канструкцыі тыпу *смялей за брата*, а таксама «новы перфект». На балтыйскіх тэрыторыях гэтыя шырока распаўсюджаныя канструкцыі з'яўляюцца прыналежнасцю і літаратурных моў. На славянскіх тэрыторыях пашырэнне гэтых інавацый праходзіла спецыфічна: першыя дзве канструкцыі ўвайшлі нават у некаторыя літаратурныя славянскія мовы, апошняя ж («новы перфект») стала прыналежнасцю толькі гаворак.

Што да канструкцыі тыпу *смялей как // як брат*, якая таксама даволі распаўсюджана, то тут немагчыма з упэўненасцю сцвярджаць, што яе пашырэнне ішло з балтыйскіх ці славянскіх тэрыторый, таму што апошняя як на славянскіх, так і на балтыйскіх тэрыторыях ужываецца выключна паралельна з іншымі канструкцыямі. Яна фіксуецца на значна меншай тэрыторыі, якая ўключае ў сабе літоўскае, беларускае пагранічча, значную частку латышскай тэрыторыі, некаторыя пункты поўдня Беларусі (карта 225 ДАБМ), адзначана і на Украіне і ў некаторых пунктах Расіі (матэрыялы АЛА). У параўнанні з канструкцыяй *смялей как // як брат* канструкцыя *смялей за брата* распаўсюджана на ўсёй балтыйскай тэрыторыі, а таксама на славянскай: заходне- і ўсходнеславянскай. Пашырана яна і на тэрыторыі Беларусі (карта 225 ДАБМ), але калі на літоўска-латышскім паграніччы яна з'яўляецца асноўнай, то чым далей на ўсход, тым часцей сустракаюцца паралельныя канструкцыі, прычым у асобных мікрасістэмах фіксуюцца нават па тры сінанімічныя варыянты. Пашырана гэта канструкцыя і на Украіне, асабліва на захадзе і поўдні яе тэрыторыі²⁹, у той час як у рускіх гаворках яна практычна адсутнічае.

Канструкцыя *благодарыць калі* і яе адпаведнікі з іншымі дзеясловамі ў славянскіх мовах з'явіліся пазней. Як сведчаць польскія даследчыкі, яшчэ ў XVI ст. у польскіх пісьмовых помніках пры дзеяслове *dziękować* паралельна ўжываліся назоўнікі ў давальным і родным склоне, прычым апошні паступова замяняўся давальным. І зараз у частцы беларускіх і ўкраінскіх гаворак гэтыя канструкцыі ўжываюцца паралельна.

«Новы перфект» (формы на *-ушы*, *-шы*) – балта-беларуска-руская інавацыя, на думку К. В. Гаршковай і Г. А. Хабургаева, з'явіўся прыкладна ў XII ст.³⁰ Тэрыторыя распаўсюджання гэтай з'явы на Беларусі дакладна адлюстравана на карце 205 ДАБМ; карта пашырэння гэтых форм на рускай і беларускай тэрыторыях надрукавана І. Б. Кузьміной у 1984 г. «Новы перфект» – нязменная форма кароткага дзееспрыметніка незалежнага стану прошлага часу, якая ўжываецца ў значэнні рэзультатыўнага перфекта і ў якасці дзеяслоўнага выказніка. Часцей за ўсё яна характэрна для актыўных канструкцый (пры форме на *-то / -но* ў пасіўных). Спарадычна сустракаюцца мікрасістэмы, дзе ў гэтых формах фіксуюцца два значэнні: актыў і пасіў: *Пашоўшы сын у партызаны* – Яна ў сельсавет *выбраўшы*. Гэтыя формы могуць мець сталельнае значэнне (перфект стану) і акцыянальнае: *Ён прывыкшы – Пашоўшы* дадому. Даследчыкі лічаць, што тут развіццё ішло ад сталельнага да акцыянальнага перфекту.

На старажытнасць усходнеславянскіх аддзеспрыметнікавых форм як поўназначных прэдыкатаў указвае В. І. Трубінскі. Ён пераканаўча даводзіць, што выказаная А. А. Патабнёй думка аб тым, што балтыйскі дзееспрыметнік прошлага часу закончанага трывання (літ. на *-es*, *-usi*, латыш. на *-is*, *-usi*) і аддзеспрыметнікавая форма на *-ушы* ў рускіх гаворках узыходзяць як поўназначныя прэдыкаты да аднаго балта-славянскага вытоку. Даследчык адзначае, што некаторыя адрозненні ў функцыянаванні гэтых форм у балтыйскіх мовах і рускіх гаворках «не даюць ні малейшых асноўных, чтобы отвести... гипотезу А. А. Потеевни»³¹. Ул. М. Гапароў і А. М. Трубачоў адзначаюць, што такія ж самыя канструкцыі вядомы і фінскім мовам³². Разам з балта-славянскімі інавацыямі шырокага распаўсюджання адзначаюцца інавацыі больш вузкага пашырэння, а таксама канструкцыі, якія тыпалагічна супадаюць альбо толькі з літоўскімі, альбо толькі з латышскімі.

Калі звярнуцца да сінтаксічнай канструкцыі *смяцца с / з каго, чаго*,

* На Смаленшчыне ў асноўным ужываецца дзеяслоў *благодарыць*; дзеясловы *дзякаваць*, *падзякаваць* адзначаны толькі ў асобных пунктах.

то цэнтрам гэтай інавацыі з'яўляецца літоўская тэрыторыя; гэтая канструкцыя пашырана і на тэрыторыі Беларусі, не адзначана яна толькі на паўднёвым захадзе і паўночным усходзе (карта 224 ДАБМ).

Магчыма, з літоўскай тэрыторыі распаўсюджвалася і канструкцыя тыпу *iści ū / в грибы*, дзе *ŭ / в* адпавядае літоўскаму *į*. Гэта канструкцыя, акрамя аб'ектна-мэтавага, мае яшчэ і дадатковае працэсуальнае значэнне паступовага набывання аб'екта, што ў літоўскай мове падтрымліваецца паралельным функцыянаваннем канструкцый *Eiti į grybus // Eiti grybauti*. Канструкцыі тыпу *iści ū грибы* і на літоўскай, і на славянскай тэрыторыях полісемантычныя і маюць дадатковае значэнне кірунку. Яны семантычна маркіраваны: у якасці аб'екта выступаюць толькі назоўнікі, якія абазначаюць дары прыроды, і нават у асноўным дары лесу, маюць сему 'з мэтай набывання', 'з мэтай збору'. Апрача літоўскай тэрыторыі, канструкцыя вядома заходнерускім тэрыторыям, а таксама Беларусі, асабліва яе ўсходу (карты 215, 216 ДАБМ); невядома яна на тэрыторыях Украіны і Латвіі.

Намі выказана думка, што з'яўленне на некаторых беларускіх тэрыторыях канструкцый тыпу *гаварыць на маць* у сэнсе перадачы інфармацыі, якая ўжываецца паралельна з канструкцыяй *гаварыць маці / мацеры*, можна тлумачыць наяўнасцю цесных сувязяў латгальска з крывічамі ў X – XI стст. На гэтыя сувязі ўжо звярталі ўвагу латышскія даследчыкі (Я. Эндзелін, А. Рэkena), калі разглядалі пытанне аб славянскім уплыве на латышскія і латгальскія гаворкі. Славянскім уплывам тлумачаць гэтыя даследчыкі з'яўленне ў латышскай і латгальскай мовах канструкцый з прыназоўнікам *do*.

Канструкцыя *гаворыць на маць* адпавядае латгальскай канструкцыі *runāt uz māti* альбо *runāt uz mātei*. Прыклады канструкцый, у якіх прыназоўнік *uz* адпавядае рускаму *на*, прыводзіць Я. Эндзелін³³. Латгалія – выключна цікавая моўная зона, у якой А. Б. Брэйдак адзначыў двухмоўе і нават трохмоўе. На астатняй латышскай, як і літоўскай, тэрыторыі пашырана канструкцыя з назоўнікам у давальным склоне. Адсюль лагічна зрабіць высновы, што канструкцыя *гаварыць на каго* ў сэнсе перадачы інфармацыі з'яўляецца латгала-крывіцкай інавацыяй, тым больш, што яна адзначана на Смаленшчыне, Віцебшчыне і Магілёўшчыне. У басейне р. Зах. Дзвіна выяўлены моўныя асаблівасці, якія супадаюць з латышскімі, часцей за ўсё латгальскімі. Намі зафіксаваны невялікі арэал распаўсюджвання канструкцыі *смяцца пра каго, што*, у якой дзеяслоў *смяцца*, як і ў латышскай мове, у тым ліку літаратурнай, уваходзіць у поле дзеясловаў інтэлектуальнай дзейнасці. Прыназоўнік *с/з* ужываецца з творным склонам у канструкцыях з рознай семантыкай, як і ў латышскай мове: *мазаць хлеб с / з маслам, капаць зямлю с лапатай, ехаць с канём* (-на кані), *пень парос с мохам* і г. д.

Супраць аднясення канструкцыі *гаварыць на каго* да латгала-крывіцкіх інавацый прычыць Г. А. Цыхун³⁴, які лічыць *на*-канструкцыі (тэрмін Г. А. Цыхуна) балканаславянствамі³⁵. Яны з'яўляюцца інавацыямі, маюць значэнне наогул перадачы, а не толькі перадачы інфармацыі. Аднак у тым моўным матэрыяле, які аналізавалі мы, у *на*-канструкцыях адсутнічае значэнне наогул перадачы, а адзначаная канструкцыя *гаварыць на каго* мае значэнне перадачы толькі інфармацыі, як і ў латгальскай мове, і ўжываецца паралельна з канструкцыяй *гаварыць каля* (на Смаленшчыне). Тое, што такія канструкцыі ўжываюцца на Балканах і ў балгарскай мове, не супярэчыць нашым высновам, бо «тесныя генетычныя сувязі аб'ядноўваюць балтыйскія мовы з дрэўнымі індоеўрапейскімі мовамі Балкан (ілірыйскім, фракійскім і др.)»³⁶. Моўная з'ява, якая на заходне- або ўсходнеславянскай тэрыторыі ўспрымаецца як вынік балта-славянскіх кантактаў, на Балканах можа быць вынікам кантактаў з мовамі, генетычна блізкімі да балтыйскіх.

Славяна-латышскія, славяна-латгальскія і ў прыватнасці беларуска-латгальскія адносіны, на наш погляд, вельмі важная праблема. У яе вывучэнне ўнеслі ўклад і латышскія даследчыкі. У названым артыкуле Э. Блесэ разгледжаны лексічныя латышскія запазычванні ў беларускіх гаворках Віцебшчыны. А. Непакупны прывёў прыклады лексічных палеска-латышскіх адпаведнікаў. На латышкае паходжанне тапонімаў і гідронімаў Браслаўшчыны звярнула ўвагу А. Катонава³⁷. У свой час

В. Пізані выказаў думку аб тым, што ў славянскіх і латышскай мовах ёсць агульныя інавацыі³⁸. Сінтаксічны матэрыял, які мы разглядалі, таксама сведчыць аб гэтым, таму пошукі ў гэтым напрамку неабходна прадоўжыць.

У славянскіх мовах ёсць сінтаксічныя канструкцыі, якія ўласцівы ўсім балтыйскім мовам, але разам з тым сустракаюцца і такія, якія ўласцівы толькі літоўскай, латышскай і латгалскай³⁹. Сінтаксічных балтызмаў не вельмі многа, яны часцей сустракаюцца ў сінтаксічным полі аб'екта простага сказа і перш за ўсё характарызуюць правую валентнасць дзеяслова. Сустракаюцца балта-славянскія інавацыі ў полі прэдыката – «новы перфект» – і на перыферыі поля суб'екта. У складаным сказе балтызмы не сустраляліся.

Сінтаксічныя балтызмы, уласцівыя некаторым славянскім літаратурным мовам, у прыватнасці беларускай, польскай, украінскай, адсутнічаюць у рускай. Паглыбленае вывучэнне паўднёvasлавянскага арэала дапаможа высветліць новыя бакі ва ўзаемаадносінах славянскіх, балтыйскіх, ілірыйскіх, фракійскіх і інш. моў.

Вывучаючы сінтаксіс Заходняй Смаленшчыны на шырокім славянскім і балтыйскім фоне, мы прыйшлі да высноў, што сінтаксічныя ізгласы рэдка суадносяцца з ізгласамі іншых моўных узроўняў, і нават аб тэрытарыяльнай незамкнёнасці, адкрытасці моўных зон Слав'і. Такім чынам, гэта яшчэ раз пацвердзіла думку М. І. Талстога аб тым, што ў Слав'і «цэнтр не супрапаставлен перыферыі, а супрапаставлены друг другу в различных комбинациях отдельные большие массивы»⁴⁰. Калі ўлічыць сінтаксічныя балтызмы, то тэрыторыю Слав'і можна падзяліць на тры вялікія масівы. Першы аб'ядноўвае балтыйскія мовы з беларускай, украінскай, польскай і іншымі заходнеславянскімі мовамі (у меншай ступені) і часткай рускіх гаворак, як бы не ўлічваючы іх дзялення на заходне- і ўсходнеславянскія. У другім балтызмы практычна адсутнічаюць – гэта большая частка Расіі. Калі весці гаворку аб трэцім масіве – паўднёvasлавянскіх мовах, то ў іх магчыма адлюстраванне генетычнай сувязі балтыйскіх моў са старажытнымі індаеўрапейскімі мовамі Балкан. Адсутнічаюць дакладныя межы паміж гэтымі масівамі, як і наогул яўныя моўныя межы, што пацвярджае правільнасць канцэпцыі лінгвістычнай *неперарыўнасці*.

Тэрмін *моўная неперарыўнасць*, на нашу думку, з аднаго боку, суадносіцца з тэрмінам *пераходнасць*. У гэтым сэнсе тэрмін мае дачыненне да пераходных моўных зон у сучасным моўным ландшафце. Тое, што такія зоны існуюць, сведчыць аб тым, што паміж мовамі нельга правесці дакладныя межы. Заўсёды ёсць нешта, што іх разрывае. З другога боку, ёсць пераходнасць у больш вузкім сэнсе, якую мы суадносім з полем канкрэтнай моўнай з'явы. Цэнтр поля, якое можна лічыць пераходным, характарызуецца неўсвядомленым білінгвізмам, якога не адчуваюць носьбіты гаворак⁴¹. Вывучаючы гаворкі Заходняй Смаленшчыны, якія сёння з'яўляюцца пераходнымі руска-беларускімі, мы прыйшлі да высноў, што па хронавертыкалі можна адзначыць на сінтаксічным узроўні больш старажытную пераходнасць – заходне-ўсходнеславянскую і балта-славянскую.

Такім чынам, пераходнасць – гэта не толькі адносіны паміж мовамі А і Б на гістарычнай вертыкалі. Гэта з'ява больш складаная, супярэчлівая і шматаспектная. Межы славянскіх зон перакрываюцца, бо кожная з іх з'яўляецца на сінтаксічным узроўні незамкнёнай моўнай зонай*. Пераходныя зоны, на думку польскага даследчыка З. Шцібера, могуць з'яўляцца цэнтрамі інавацый⁴³. Гэты погляд знаходзіць падтрымку ў многіх даследчыкаў.

З гістарычнага пункту гледжання на тэрыторыі Заходняй Смаленшчыны на сінтаксічным узроўні можна адзначыць цэнтр балта-славянскай пераходнасці, які знаходзіцца ў басейне р. Днепр⁴⁴. Як лічаць даследчыкі, славяне і балты «в области Верхнего Поднепровья веками жили друг с другом, нередко чересполосно; процесс ассимиляции балтов славянами занял несколько столетий»⁴⁵.

* У аспекце этнасінтаксісу (тэрмін А. Вяжбіцкай)⁴² межы могуць перакрываюцца ў залежнасці ад таго, якія сінтаксічныя канструкцыі вывучаюцца.

А. Л. Пагодзін, А. І. Сабалеўскі, Я. Ф. Карскі, К. Буга ўстанавілі, што ў Верхнім Падняпроўі знаходзіцца вялікі пласт балтыйскай гідраніміі — назваў рэк і азёр. У сувязі з гэтым К. Буга выказаў гіпотэзу аб усходняй прарадзіме балтаў (1924 г.). Даследаванні М. Фасмера, Т. Лер-Сплавінскага, Ул. М. Тапарова і А. М. Трубачова пацвердзілі гэту думку. Пазней вучоныя пашырылі тэрыторыю даследаванняў. У прыватнасці, беларускія тэрыторыі былі даследаваны І. Я. Яшкіным⁴⁶, а таксама А. Катонавай; балтыйскую гідранімію на пскоўскіх і наўгародскіх тэрыторыях даследавала П. Агеева, а балтыйскую і балта-славянскую геаграфічную тэрміналогію Беларусі і Украіны — А. П. Непакупны, які прыйшоў да высноў, што, «очевидно, процесс проникновения в белорусские говоры балтийской географической терминологии продолжается и в наши дни»⁴⁷. Сінтаксічны матэрыял, даследаваны намі, можа пацвердзіць гэтую думку. Усё гэта не супярэчыць гіпотэзе К. Бугі, а даследаванні Х. Моора, П. М. Трацякова і інш. пацвердзілі думку аб тым, што лакалізацыя балтаў, іх прарадзіма магла знаходзіцца ў Сярэднім Падняпроўі.

У басейне р. Дняпр сінтаксічныя балтызмы ўжываюцца толькі паралельна са славянскімі канструкцыямі. Відаць, тэндэнцыя да пераходнасці на гэтай тэрыторыі праецыруецца на глыбокую старажытнасць. У Верхнім Падняпроўі «наряду с местностями, где культура балтов сохраняла свою специфику, имелись и такие местности, где культура имела смешанный «балто-славянский» характер (у першым тысячагоддзі н. э. — С. П.). Древности такого типа имеются на Днепре несколько ниже Смоленска»⁴⁸.

Нашыя назіранні сведчаць, што ў басейне р. Дняпр фіксуецца цэнтр пераходнага балта-славянскага поля канструкцый *благодарьць каму* // *каго*; пераходнага славяна-латышскага поля *ехаць на каню* // *ехаць с/з канём*; пераходнага славяна-латгальскага поля *гаварьць каму* // *на каго*. Цэнтр пераходнага поля характарызуецца білінгвізмам, які не адчуваюць носьбіты гаворак (як ужо адзначалася, пераходнасць можа быць прадстаўлена як поле, дзе ў цэнтры знаходзяцца паралельныя канструкцыі, а на перыферыі — канструкцыі альбо балтыйскія, альбо славянскія, калі гутарка ідзе аб балта-славянскай пераходнасці). У прыватнасці, смаляне лічаць, што гавораць «па-рускі» і тады, калі ўжываюць адзначаныя канструкцыі.

На перыферыі поля, у басейне р. Сож, адзначаюцца арэалы, дзе адсутнічаюць славянскія сінтаксічныя канструкцыі, а ўжываюцца альбо тыя, якія тыпалагічна супадаюць з балтыйскімі — *благодарьць каму*, альбо з літоўскімі — *ісіць вады*, *мая галава баліць*, *учыцца учыцельніцай*. Археалагі (П. М. Трацякоў, В. В. Сядоў і інш.) выказалі думку, што на Сожы, Беразіне і Друці славяне з'явіліся пазней.

У басейне Зах. Дзвіны часцей ужываюцца канструкцыі, якія тыпалагічна супадаюць з лытышскімі/латгальскімі. Толькі тут ёсць невялікі арэал распаўсюджвання канструкцый *смяяцца пра каго/што*, а таксама часцей ужываецца прыназоўнік *с* з творным склонам.

На астатняй тэрыторыі пераважаюць канструкцыі, якія тыпалагічна супадаюць з літоўскімі: *смяяцца з каго/чаго*; *ісіць вады*; *ісіць ў грыбы*; *мая галава баліць*, а таксама балтыйскія канструкцыі тыпу *сільней за брата*, *сільней як* // *как брат* і інш.

Сінтаксічны матэрыял у асноўным не супярэчыць высновам даследчыкаў, якія вывучаюць іншыя моўныя ўзроўні, а таксама высновам археолагаў у дачыненні да балта-славянскіх сувязяў.

¹ Гл.: Baltų ir Slavų kalbų ryšiai // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1968. V. 10.

² Топоров В. Н. Балтийские языки // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 64.

³ Гл.: Карский Е. Ф. К вопросу о влиянии литовского и латышского языков на белорусское наречие // Русский филологический вестник. 1903. Т. XLIX; Он же. Беларусь. Варшава, 1903. Т. 1. С. 125 і далей.

⁴ Вудак К. Die litauisch—weißrussischen Beziehungen und ihr Alter // Zeitschrift für slavische Philologie. 1925. V. 1.

⁵ Вяржбоўскі А. А. Балтызмы ў беларускай мове // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1959. № 2; Ёнжа Балтызмы // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1960. № 3.

⁶ S m u ł k o w a E. Lituanizmy w białoruskim słownictwie rolniczym // *Lingua Poznańensis*, 1969. № 14.

⁷ Л а у ч ю т е Ю. А. О некоторых новых литуанизмах в белорусском языке // *Baltistica*. 1970. № 6(2). Я н а ж. Лексические балтизмы в славянских языках // *Вопр. языкозн.* 1972. № 3; Я н а ж. Словарь балтизмов в славянских языках. Л., 1982.

⁸ Ч е р е п а н о в а Е. А. К географии балтизмов в говорах Полесья // *Baltistica*. 1973. № 9(1).

⁹ S t a n k e w i c h I. Karotki naćyrk historji Kryvič—Belarusi // *Veda*. 1951.

¹⁰ Лексічныя балтызмы ў беларускай мове. Мн.; 1969.

¹¹ Б і р ы л а М. В., В а н а г а с А. П. Літоўскія элементы ў беларускай анамаліцы. Мн., 1968.

¹² S e r e c h I. Problems in the Formation of Bielorrussian // *Supplement to Word*. New York, 1953. V. 9.

¹³ С е д о в В. В. К происхождению белорусов (проблема балтского субстрата в этногенезе белорусов) // *Сов. этнография*. 1967. № 2; Е н ж а. Еще о происхождении белорусов // *Сов. этнография*. 1969. № 1; Т р е т ь я к о в П. Н. Восточные славяне и балтийский субстрат // *Сов. этнография*. 1967. № 4; Ж у ч к е в и ч В. А. К вопросу о балтийском субстрате в этногенезе белорусов // *Сов. этнография*. 1968. № 1; Г р и н б л а т М. Я. К происхождению белорусской народности // *Сов. этнография*. 1968. № 5.

¹⁴ С е д о в В. В. К происхождению белорусов... С. 129; 115; 119, 123, 128.

¹⁵ Г о л у б о в с к и й П. В. История Смоленской земли до начала XV ст. Киев, 1895.

¹⁶ Этногенез белорусов: Тез. докл. науч. конф. Мн., 1973.

¹⁷ Балто-славянский сборник. М., 1972; Балто-славянские исследования. М., 1974; Конференция «Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом», 11—15 декабря 1978. Предварительные материалы. М., 1978; Балто-славянские этноязыковые контакты. М., 1980 и др.

¹⁸ В и д у г и р и с А., К л и м ч у к Ф. Некоторые вопросы этноязыковых процессов на балто-восточнославянском пограничье // *Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом*.

¹⁹ А р а ш о н к а в а Г. У., Г р ы н а в е ц к е н е А. І. і інш. Лексіка балтыйскага паходжання ў беларускіх гаворках // *Беларуская лінгвістыка*. Мн., 1973. Вып. 3; М а р т ы н о в В. В. Типы лексических балтизмов в белорусских диалектах // *Acta Baltico-Slavica*. Вып. 9; С т а н к е в и ч А. Об ареально-типологическом изучении балтизмов в белорусских говорах // *Baltistica*. 1988. № 24(1); Г р и н а в е ц к е н е Э., М а ц к е в и ч Ю. Ф. и др. Лингвогеографические данные белорусских говоров о балто-славянских языковых контактах // *Acta Baltico-Slavica*. 1991. Вып. 20.

²⁰ Гл.: Ш т ы х а ў Ю. Полацкія крывічы // *Полацак—Кліўленд*. 1991. № 8. С. 5, 7, 8, 6.

²¹ Bednarczuk L. Wokół etnogenezy Białorusinów // *Acta Baltico-Slavica*. 1984. Вып. 16. S. 36, 46.

²² Гл.: С о б о л е в с к и й А. И. О русских говорах вообще и белорусских говорах в частности. Спб., 1904. С. 6, 7.

²³ Б е д н а р ч у к Л. Указ. работа. С. 47.

²⁴ Гл.: Этнолингвистическая карта Беларуси, помещенная в указ. работе Л. Беднарчука. Там же Л. Беднарчук ссылается на карту В. Островского, изданную в Лондоне в 1971 г.; Ш и р я е в Е. Е. Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Мн., 1991.

²⁵ Гл.: S t a n g Ch. Die Westrussische Kanzleisprache des grossfürstentums Litauen. Oslo, 1935.

²⁶ Гл.: Б е д н а р ч у к Л. Указ. работа. С. 47.

²⁷ Гл.: S c h m a l s t i e g W. R. A Lithuanian Historical Syntax // *Slavica Publishers*. 1988.

²⁸ Гл.: М а к а е в Э. А. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики. М.; Л., 1964.

²⁹ Гл.: К о н о н е н к о В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. Киев, 1976. С. 72.

³⁰ Гл.: Г о р ш к о в а К. В., Х а б у р г а е в Г. А. Историческая грамматика русского языка. М., 1981. С. 336.

³¹ Т р у б и н с к и й В. И. Балтийские и восточнославянские формы нечленного действительного причастия в системе глагольных форм // *Вопросы теории и истории языка*. Л., 1969. С. 349.

³² Гл.: Т о п о р о в В. Н., Т р у б а ч е в О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962. С. 250.

³³ Гл.: Э н д з е л и н Я. Латышские предлоги. I // *Darbu izlase*. I. Рига, 1971. С. 417.

- ³⁴ Гл.: Цыхун Г. А. Арзальная тыпалогія славянскіх моў: Даклад на X Міжнародны з'езд славістаў. Мн., 1988. С. 13.
- ³⁵ Гл.: Цыхун Г. А. Типологические проблемы балкано-славянского языкового ареала. Мн., 1981. С. 24.
- ³⁶ Топоров В. Н. Балтийские языки // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 64.
- ³⁷ Гл.: Катанова Е. Некоторые балтийские гидронимы бассейна Зап. Двины на территории Белоруссии // Балтийские языки: Тез. докл. Рига, 1973.
- ³⁸ Гл.: P i s a n i V. Baltisch, Slavisch, Iranisch // Baltistica. 1969. № 5(2).
- ³⁹ Гл.: Прохорова С. М. О так называемых «синтаксических балтизмах» в восточнославянских говорах // Kalbotyra. 1987. № 38(2). Яна ж. О так называемых «синтаксических балтизмах» // Baltistica. 1988. № 24(1); Яна ж. Синтаксис переходной русско-белорусской зоны: Ареально-типологическое исследование. Мн., 1991.
- ⁴⁰ Толстой Н. И. О соотношении центрального и маргинальных ареалов в современной Славии // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Л., 1977. С. 42.
- ⁴¹ Гл.: Прохорова С. М. К проблеме языковой переходности // Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1992. № 3.
- ⁴² Stieber Z. O archaizmach i innowacjach peryferycznych // Studia indoeuropejskie. Wroclaw, 1974.
- ⁴³ Гл.: W i e r z b i c k a A. The Semantics of Grammar. Amsterdam; Philadelphia, 1988.
- ⁴⁴ Карта 21 у кн.: Прохорова С. М. Синтаксис переходной русско-белорусской зоны: Ареально-типол. исслед. Мн., 1991.
- ⁴⁵ Третьяков П. Н. О балтах и славянах в области Верхнего Поднепровья // Acta Baltico-Slavica. 1969. Вып. 6.
- ⁴⁶ Гл.: Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Мн., 1971.
- ⁴⁷ Непокупный А. П. Балтийская и балто-славянская географическая терминология Белоруссии и Украины // Acta Baltico-Slavica. Вып. 9.
- ⁴⁸ Третьяков П. Н. Указ. работа. С. 126. С. 122.

І. В. ШАБЛОЎСКАЯ

ПАЭТЫКА СЛАВЯНСКОЙ ВАЕННАЙ ПРОЗЫ

Творы на тэму другой сусветнай вайны — значны здабытак кожнай са славянскіх літаратур. Вядома ж, не ў кожнай з іх на працягу другой паловы стагоддзя тэма вайны асвойвалася аднолькава інтэнсіўна. Розны гістарычны вопыт, нацыянальныя традыцыі і псіхалагічныя асаблівасці абумовілі месца і характар мастацкага ўвасаблення праблематыкі вайны: калі ў беларускай літаратуры, напрыклад, яна галоўная і вызначальная, то ў балгарскай яе доля не такая значная; у чэшскай літаратуры франтавая тэма, як і партызанская, не маглі заняць такое месца, як у славацкай ці югаслаўскай; у польскай літаратуры, напрыклад, тэматычны стрыжань складаюць гвалтоўнасць паражэння, верасень, «інтэлігенцкія разлікі», трагедыя Варшавы і канцлагаў; у славацкай — папоўская рэспубліка і маўклівая пакута вайскоўца; у чэшскай — пошукі пратэсту ва ўмовах Пратэктарату; у югаслаўскіх — максімалізм антыфашыстаў-рэвалюцыянераў і грамадзянская вайна; у беларускай, як амаль ва ўсіх савецкіх, — вызваленчая барацьба, гераізм на фронце, партызаны і паліцаі ў тыле, жыццё пад акупантамі...

У рознай ступені праявіліся ў славянскіх літаратурах пра вайну іх выяўленчыя функцыі: па-першае, псіхааналітычная, якая задавальняла патрэбу выгавярэння, выказаць невыносны боль і жах, па-другое, функцыя сведчання, жывога летапісання, якая дазволіла абнародаваць факты ўзрушальнага эмацыянальнага ўздзеяння. Узятая з народнай памяці, вусных паданняў, яны набывалі ў літаратуры статус мастацкага дакумента. Дзякуючы гэтым функцыям чытач знаходзіў у мастацкіх творах больш праўды пра вайну, чым у афіцыйных друку і навуцы. Комплекс пераможцаў і «зоркавая хвароба» спрыялі замацаванню за савецкай літаратурай пра вайну функцыі маніпуляцыйнай, пераважна ў